

Kényszerhelyzetben árnyalatokért

Az áprilisi *Híd* és a körülmények

4.

Vajon Sinkó szereplése után – a várakozásnak megfelelően – csillapodtak-e a kedélyek? Látszatra igen. A fiatal írók ezután már a *Híd*-ban is simán szerepeltek. 1950 második felében az *Ifjúság Szavában* sem jelent meg kirívó, polémiára ingerlő szöveg. A fiatal írók természetesen továbbra is a korábbi szellemben írták verseiket, elbeszéléseiket, kritikáikat, esszéiket. Most már emiatt senki rájuk sem hederített. A *Híd*-ban ez a fél esztendő alatt három kiváló, széles látókörű szerzőre valló esszé jelent meg, kettő Sinkótól, egy pedig Lőrinc Pétertől. Azért említtem meg őket, mert különös módon ugyan, de mégis a témánkhoz tartoznak. Aligha volt ugyanis véletlen, hogy Sinkó nem korábban, nem is később, hanem épp a fiatal írókkal történt beszélgetést követően, a *Híd* 1950-es évfolyamának júliusi számától kezdve tartotta fontosnak több folytatásban közölni *Kulturális örökség és szocialista realizmus* című, horvátul már régen, előbb folyóiratban, utóbb könyvben is megjelent esszéjét. Ez az esszé, amely Sinkó akkori ars poeticáját tartalmazta, részint utólag hitelesítette a szerzőt a magyar olvasó előtt a fiatal írókkal lebonyolított beszélgetésre, részint pedig magas szinten követendő utat sugalmazott a fiatal írók számára, akik azonban Sinkó szövegében akkor korántsem láttak követésre érdemes ars poeticát.

Mit írt Sinkó a *Kulturális örökség és szocialista realizmusban*? Érvélese szerint mindazok az ellenvetések, amelyek polgári értelmiségiek részéről a szocialista realizmus ellen elhangoznak, három tételben foglalhatók össze: a művészet csak a művészi alkotásokból eredő törvényszerűségekhez, s nem a művészetten kívül álló – társadalmi – kívánalmakhoz igazodhat; a korszakalkotó művek megalkotásában nélkülözhetetlen szerepe van a művészi képzelőerő spontaneitásának, a művészet társadalmi szerepéből fakadó követelmények viszont ennek a spontaneitásnak a rovására mennek; a szocialista realizmus követelményei „korlátozzák a művész átfogó képes-

ségét, megfosztják őt egyéniségétől, egyenruhába bújtatják a művészetet”. Sinkó a világirodalom legragyogóbb műveinek – kezdetektől napjainkig – a fenti tételekre vonatkozó aspektusait elemezve, külön-külön cáfolta mind a három tételt, s ezzel a szocialista realizmust úgy tüntette fel, mint-ha a világ művészetének egyenes vonalú fejleménye volna.

Berzenkedtem a Sinkó keltette látszat ellen, s homályosan arra az álláspontra jutottam, hogy Sinkó megírta a szocialista realizmus legigényesebb apológiáját. Benyomásomat az *Iffúság Szava* szerkesztőségében elmondtam Tománnak, aki egyetértett velem, s egy legyintés kíséretében értsemre adta, hogy Sinkó ezt az esszét horvátul még 1947-ben közzétette, akkor még volt benne egy idézet Sztálintól is, sőt a Szovjet Kommunista Párt hivatalos történetéből is, amit a mostani magyar szövegből természetesen törölt. Ezt akkor készpénznek vettem, most azonban utánajártam a dolognak. Tomán természetesen igazat mondott. Csak hogy a törléssel Sinkó nem írta át az esszét, a törölt rész eredetileg is kilógott a szövegből. Mostani olvasáskor homlokegyenest másnak láttam Sinkó esszéjét, mint 1950-ben. Sinkó voltaképpen már 1947-ben revízió alá vette a szocialista realizmus tanát. Kész csoda, hogy nem támadták meg érte, hiszen már 1947-ben sokkal inkább leépítette azt, mint Petar Šegedin a Jugoszláv Írószövetség II. Kongresszusán, 1949 decemberében tette. Sinkó csak azt tartotta meg a szocialista realizmusból, ami meglátása szerint összhangban volt a világirodalom legnagyobb műveiből adódó némely sajátossággal. Az általa itt prezentált szocialista realizmus köszönő viszonyban sem volt Gorkij sületlenségeivel.

A másik kiemelkedő esszé Lőrinc Péter *Pártszerűség és hazafiság* című műve. Ugyancsak a *Híd* 1950-es évfolyamának júliusi számában jelent meg. Lőrinc részletesen és alaposan taglalta benne a Lukács György ellen Budapesten épp folyamatban levő hajsztát. Az elemzést a szereplőkhöz és műveikhez fűződő, még az első világháború idejébe visszavezető élményeivel fűszerezte. Azt is elmondta, Lukács fiatalkori esztétikai műveit, közöttük a *Die Theorie des Romanst* Jugoszlávia lerohanása után, jugoszláv katonatisztként, németországi hadifogolytáborban volt alkalma élvezettel újraolvasni. Legfőképpen Rudas László támadásával foglalkozott, aki Lukács ellen a kampányt megindította, majd Révai József kritikájával, aki Lukács bevádolásában igyekezett Rudason is túltenni. Lőrinc felsorolta, mi mindent hánytorgattak fel Lukácsnak, még a hajdani idealista korszakát is, s mivel vádolták, kezdve azzal, hogy félremagyarázta Lenint is, Engelst is, meg hogy rosszul értelmezte, sőt lebecsülte a szocialista realizmust, nemkülönben a népi demokráciát is, nem tekintvén azt a proletárdiktatúra egyik formájának. Lőrinc részletesen prezentálta azokat a

bonyodalmakat, amelyek a népi demokrácia értelmezése körül a sztálini politika pálfordulásai következtében kialakultak. Gondosan leírta, miként értelmezte Lukács a szocialista realizmust. Lőrinc szemére vetette Rudasnak – akit ő „1907-es kiállása miatt” nagyra becsült –, hogy megengedhetetlen módszerrel, „szavak megneemtésére, kihalászására, vagy a legjobb esetben is – csonka idézetekre” hagyatkozva oktalanul ellenséget fabrikált a marxista íróból, miközben Rudas is tudván tudhatta, hogy Lukács személyében „a legnagyobb élő esztétáról, annak írásairól van szó”. Lőrinc szerint az volt Lukács ellen a legsúlyosabb vádpont, hogy nem állította a szovjet írókat példaképül a magyar írók elé, illetve csupán a nyugati írókkal foglalkozott, azok közül kerültek ki a példaképek, s ezzel a hazafiatlanság, a kozmopolitizmus bűnébe esett. „»Ezt a szovjetellenes hazafiatlan irányt tudvalevően kozmopolitizmusnak nevezik« (Társ. Szemle). Így támadja bizony Lukácsot Rudas és talán észre sem veszi, mit mondott – írta Lőrinc –. Azt t. i. hogy az a **magyar** író, aki nem foglalkozik **szovjet írókkal**, az – hazafiatlan és kozmopolita. Mi ugyan valahogy megfordítanók ezt a mondatot és azt neveznök hazafiatlannak magyarban, aki a magyart mellőzné és esetleg azt kozmopolitának, aki magyarságát elhanyagolva csak a szovjetirodalom előtt gyújtana tömjént.”

Sinkó Ervin fél évre rá, a *Híd* 1950-es évfolyamának decemberi számában *Hazugságok és igazságok* című esszéjében – ez a harmadik kiemelkedő esszé – ugyancsak a Lukács György elleni hajszáról írt. Már a bevezető részben szóba hozta Lőrinc Péter (*Híd*-ban megjelent) esszéjét, s bár elismerte, hogy „egész sor értékes megjegyzést fűz a Lukács elleni per anyagához”, felrótta neki, miszerint „helyenként abba a hibába esik, hogy Lukács támadóinak jogos bírálása, nála Lukács apológiájába csap át”. Ehhez egy nagy horderejű mondatot ragasztott: „Lukács vádlóival szemben odáig ragadtatja magát, hogy Lukácsról mint »a legnagyobb élő esztétáról« beszél.” Nekem Fehér Ferenc hívta fel a figyelmem arra, hogy most meg Sinkó el akarja vitatni Lukács Györgytől a legnagyobb élő esztéta rangját. Képemben az is benne van, hogy Fehér – mint annyiszor – hosszú ujjaival dobolt az íróasztalán. Láthatlanból az volt a gondolatom, hogy Sinkó talán rivalizál Lukáccsal. Mindaddig egy sort sem olvastam Lukácstól, de ez elég volt számomra ahhoz, hogy a Grobljanska utcai József Attila művelődési egyesület kölcsönkönyvtárából beszerezzem *Irodalom és demokrácia* című, leginkább vitatott művét. Átrágtam magam rajta, de akkor még nem lettem tőle okosabb. Mindazonáltal attól kezdve Lukácsnak mind nagyobb tisztelője voltam. A *Hazugságok és igazságok* mostani olvasása után viszont úgy vélem, Sinkó egy olyan művet írt meg, amilyent a fiatal ironemzedék tagjaival történt beszélgetése alkalmával a vajdasági

magyar író feladataként említett. Merthogy – szerinte – a magyar író most csak Jugoszláviában írhat szabadon, s majd ha idő múltán a most sanyarú körülmények között élő magyarországi magyarok megkérdézik tőle, élt-e ezzel a szabadsággal, legyen mit az asztalra tennie.

Sinkó a *Hazugságok és igazságok*ban rámutatott, hogy 1943 nyarán Moszkva a nyugati szövetségesek bizalmának megnyerése és annak érdekében, hogy saját népfront-politikáját nyugati országokra is kiterjeszthesse, feloszlattatta a Kommunista Internacionálét. Ugyanakkor szélnek eresztette a magyar kommunista pártot is, s helyébe Magyarországon megalakíttatta a Békepártot, azt remélve, hogy az majd, miután maga köré gyűjti a békeszeretők széles körét, siettetni fogja Magyarországnak a fasiszta táborból való kiválását. Ellenkezőleg, a magyar nép még 1944. október 15-én, Horthy kiugrási kísérlete alkalmából sem tudott – s itt Sinkó Rákosi Mátyást idézte – „arra az útra lépni, melyen előtte a románok, a bolgárok, a finnek elindultak”. Természetesen Sinkó feltette a kérdést, nem volt-e a párt feloszlata téves politika, nem érthette volna-e el a magyar kommunista párt nyílt harccal legalább azt, „hogy Magyarország népe maga is valamicskével hozzájáruljon a fasizmus bukásához s hogy a fasizmus e nép számára ne csupán szörnyű nemzeti összeomlást, hanem szubjektíve is akart és megértett forradalmi felszabadulást jelentsen”. A Moszkvából hazaszállított, időközben felújított, az otthoniakkal együtt százötven tagot számláló magyar kommunista párt 1945-ben az országban senki másra, egyedül a győztes, megszálló Vörös Hadseregére, az ország népe szemében ellenséges, idegen hatalomra támaszkodhatott. Természetesen az volt a leghőbb vágya, hogy szervezete mielőbb gyökeret verjen az ország népének a soraiban. Ennek érdekében Moszkva utasítására az adott körülményekhez való legmesszebbmenő „hozzásimulás” politikáját követte. A „hozzásimulás” – természetesen Moszkva kezdeményezésére – még a Szovjetuniótól való distancia látszatát is magában foglalta. Például a magyar kommunista párt III. kongresszusán, 1946 szeptemberében küldöttséggel képviseltették magukat a jugoszláv, a román, az osztrák, a dán, a finn, az angol, a svéd, a francia, az olasz és a lengyel kommunista pártok, de nem a szovjet párt. Se Rákosi, se Révai, egyetlen szónok egyetlenegyszer sem éltette Sztálint. Ha említették a nevét, nem fűztek hozzá semmilyen titulust. A jegyzőkönyv szerint a felszólalók Titót dicsérték, az ő barátságával dicsekedtek, rajta keresztül igyekeztek népszerűsíteni a népi demokráciát.

„Ezzel a politikai taktikával természetesen összhangban volt a párt akkori irodalompolitikai vonala is – írta Sinkó. – S épp ezért akkor a párt, mint saját irodalmi nézeteinek és törekvéseinek legfőbb és hivatalos tolmá-

csát, Lukács Györgyöt állította előtérbe, a tudóst és a kritikust, akit épp az európaisága, nem a kommunista, hanem az egykori heidelbergi presztizse kitűnően képesített éppen erre a pártvezetőség szemében kardinális fontosságú propagáló és toborzó szerepre.” Hozzáadta még, hogy Lukács a pártpolitikával összhangban ez időben tartotta meg azokat az előadásait és írta meg azokat a tanulmányait, amelyeket 1947-ben *Irodalom és demokrácia* címmel kötetbe gyűjtve a magyarországi kommunista párt adott ki. „Ha valaki tanulmányozni kívánná, hogy milyen ferde, sőt megalázóan lehetetlen helyzetbe kerül a forradalmi párt, mely nem saját népére, hanem kizárólag valamely ellenséges megszálló hadseregre támaszkodik – ha valaki élő példán akarja szemlélni, hogy mennyire nem pótolja s nem pótolhatja egy nép életében a forradalomért vívott harcot a leghatalmasabb »felszabadító« hadsereg sem – ha valakit érdekelnek a taktikázásnak, a ravaszkodó, másokat is, önmagát is csaló, öntudatlan vagy tudatos óvatos megalkuvásoknak frappáns példája – egy szóval, mindenkinek, aki kíváncsi arra, hogy kerülhet kitűnő és nagykéességű ember abba a helyzetbe, hogy elvek nevében elvtelen politikát űzzön, az erre érdekes és bőséges anyagra fog találni Lukács György – egyébként gondolatokban és megismerésekben gazdag – »Irodalom és demokrácia« című könyvében.”

Sinkó elég kíméletlenül fogalmazott. De még egyet csavarintott mondanóján. „Ennek az igazságnak a helyes megállapításával azonban igazságtalanságot követnénk el Lukács György személye iránt. Éspedig azért, mert Lukács György könyve nem az ő személyes magatartását tükrözi. Ez a könyv a magyar kommunisták akkori politikai vonalának, helyesebben, annak a politikának a hű dokumentuma, melyet Moszkva előírása szerint érvényesítettek a magyar kommunisták Magyarországon. Ezt az igazságot azonban ma senkinek se szabad Magyarországon hangosan kimondani, legkevésbé magának Lukács Györgynek. Ha ő védekezik, úgy kell tennie, mintha ő is azt hinné, hogy az ő személyes magatartásáról és nem a pártja akkori politikájáról van szó.”

Valóban igazat mondana Sinkó azt állítva, hogy Lukács könyve, még ha pártjának politikáját fejezte is ki, nem tükrözi az ő személyes magatartását is? Miért degradálta ennyire Lukácsot?

1950-ben Horváth Márton, Rudas László, Révai József és sokan mások azt löcsölték rá Lukács Györgyre, hogy 1946-ban helytelenül értelmezte a népi demokrácia fogalmát. Sinkó idézte mind Lukács, mind Révai József, mind Varga Jenő neves közgazdász megfogalmazását erről a szovjet agymányról, nevezetesen a népi demokráciáról, sőt a magyar kommunista párt kiáltványának ide vágó részét is, amelyet III. kongresszusa alkalmából tett közzé. Azok mind úgy hasonlítottak egymásra, mint tojás

a tojásra. Most Lukács értelmezését idézem, alább, a következő idézetben olvashatjuk majd Révai értelmezését is. „A népi demokrácia gazdaságpolitikájában – idézte Sinkó Lukács Györgytől – a kapitalizmus megszüntetése nem szerepel, mint kitűzött cél. De igenis szerepel annak az egyeduralomnak a megtörése, melyet a monopoltőke – a nagybirtok és nagytőke hatalmát egyesítve – nálunk gyakorolt.” Sinkó végül feltette a kérdést: „Vajon lehet-e messzebbmenő a lojalitás hiánya, lehet-e másnak minősíteni, mint durva képmutatásnak, ha Révai József 1950-ben a »Társadalmi Szemle« 3–4. számában nem a magyar kommunista pártot és saját magát, hanem – Lukács Györgyöt bírálja a népi demokráciának hamis felfogásáért? Az a Révai, aki, mint láttuk, 1946-ban a párt III. kongresszusán azt mondja a népi demokráciáról, hogy az »nem számolja fel, hanem bizonyos értelemben megerősíti a polgári életformát«, ez a Révai 1950-ben szemére veti Lukácsnak, hogy »hamis nézetei voltak a népi demokráciáról és e hamis nézetek szabták meg a népi demokrácia irodalmáról való elméletét.«” Sőt Révai – Sinkó idézete szerint – ezt is a fejére olvasta Lukácsnak: „Lukács elvtárs egy átmeneti és ideiglenes periódust abszolút és végleges rendnek fogott fel, úgy tekintette tehát, hogy a népi demokrácia, mint ilyen, ellentétben a polgári (»formális«) demokráciával megmaradhat és állandó lehet a kapitalizmus talaján. Hogy ez a nézet teoretikusan abszurd és a gyakorlatban káros és opportunistikus, nem szorul bizonyítékra.”

Lukács önkritikájában elmondta, hogy 1946-ban is érezte, ma megvilágos számára, hogy „nem egy esetben” túlságosan messzire ment a „hozzásimulás”-ban, s ebből ideológiai zavarok támadtak. De azt is hangoztatta, ma is meg van győződve arról, hogy számos kérdésben helyesen cselekedett. Sőt szembeszállt Rudassal, fejére olvasta személyes rosszindulatát és a ferdítéseket. „Leggyakrabban nem az én valóságos nézeteim ellen szállt síkra – írta Lukács –, hanem egy fantóm ellen, amelyet ő maga konstruált.” Miként látta Lukács a „hozzásimulás”-t? „Arról volt tehát szó – idéz Sinkó Lukács önkritikájából –, hogy tisztásokat vágjunk a jövő útjai számára és e munka részére értelmiségünket és íróinkat megnyerjük; megértessük velük, hogy ez a leszámolás a múlttal az ő saját – anyagi és szellemi érdekük. Ezt a tisztázási folyamatot megnehezítette az, hogy a Magyarországon lejátszódó, szociális tartalmában forradalmi átalakulás viszonylag békésen folyt le. A véres polgárháború be nem következése rendkívül meggyorsította gazdasági és kulturális fejlődésünket, ugyanakkor azonban – éppen az értelmiségben – nem kényszerített ki határozott állásfoglalásokat, lehetővé tette az értelmiség számára lavírozni az igen és a nem között.”

Sinkó ekkor forradalmi hevületében kétszeresen meghazudtolta Lukácsot. Egyfelől az orra alá dörgölte, hogy csak féligazságot mondott, hi-

szen elhallgatta, hogy mindazt, amit írt, a kommunista párt áldása kísérte, a kritika tehát a kommunista pártnak is címezendő. Az egész igazság az lett volna – így Sinkó –, ha Lukács kimondja: Rákositól Révaiig „moszkvai utasításra a párt minden vezetője nemcsak »túlságosan hozzásimult« a fasiszta ideológiában felnevelkedett magyar értelmiséghez és írókhoz különösképpen, hanem valósággal udvaroltak és hízelegtek nekik, megtagadva minden forradalmi és marxista ideológiai következetességet”. Itt már meg kell állnunk egy pillanatra. Legalább összetört-e Sinkó tolla, midőn azt írta, hogy a magyar értelmiség an bloc fasiszta ideológiában nevelkedett fel? És vajon mit kellett volna még „marxista ideológiai következetesség” jogcímén a magyarországi értelmiségekkel tenni? Kukoricára térdepeltetni őket? Másfelől Sinkó azt állította, Lukács nem mondott igazat, mert az értelmiségnek még lavíroznia sem kellett: „Lukács itt féligazságokat mond, mert az egész igazság úgy hangzana, hogy a kommunista párt volt az, amely még csak lavírozásra se kényszerítette akkor az értelmiséget, hanem például olyan exponált ellenforradalmi ideológusokat is, amilyen például Szekfű Gyula volt, az antiszemita magyar imperializmusnak ez a szellemi előharcosa, az új Magyarországnak nemcsak megtűrt relikviája, hanem a magyar köztársaság moszkvai nagykövete lehetett.” Vajon csakugyan ilyen szimpla volt Szekfű Gyula szerepvállalása, amilyenek Sinkó feltüntette?

Itt egy kis kitérőt teszek. Csak az 1970-es évek második felében értettem meg Szekfű Gyula és Németh László sajtóságot, ellentmondásokkal át-átszótt életútját, s fogtam fel mindkettőjük életművének történelmi jelentőségét. Az Osztrák–Magyar Monarchiának mint nagyhatalomnak az összeomlása és a történelmi Magyarországnak a feldarabolása halaszthatatlan választ követelt a magyarországi értelmiségtől arra nézve, mi vezetett a katasztrófához, s a továbbiak során merre keresendő a kiút. A magyar értelmiség soraiból igen sokan igyekeztek ezt megválaszolni, a legátfogóbb koncepciójú, legkarakteresebb választ azonban mind a múlt átértékelése, mind a jövőkép tekintetében – elképzelésük téves, sőt irreális szegmentumai ellenére – Szekfű Gyula és Németh László adta. Egymással is, neves kortársaik egész sorával is parázs vitába keveredtek, majd történészek nemzedékei évtizedeken át, mindmáig szembesültek a feladattal, hogy műüket újabbnál újabb szempontból felmérjék, újraértékeljék, helyüket valamiképpen kijelöljék. Rá kell mutatni: nem véletlen, hogy a fentebbi kérdés és a reá adott válasz évtizedeken át – olykor lappangva, olykor fellobbanva – a magyarországi szellemi élet homlokterében volt. A vajdasági magyarok szellemi életét – kultúráját? – viszont alig érintette. A legújabb kitűnő mű, amelyben sajtóságosan ugyancsak sor került Szekfű és

Németh történelmi helyének kijelölésére is, Romsics Gergely *Nép, nemzet, birodalom* című, 2010-ben megjelent könyve.

Szekfű *Három nemzedék* című munkája okán *Korszellem és tudomány* című, 1988-ban megjelent könyvében Lackó Miklós is – akárcsak Sinkó – „az ellenforradalom ideológusá”-nak nevezi szerzőnket, de azután egy külön fejezetet szentel Szekfű antifasiszta korszakának. A *Három nemzedékről* azt állítja, hogy „mint Szekfű minden 1919–1924 közötti írásának, kétségtelenül volt a szélsőjobboldali ellenforradalommal szembeni éle is – ő és tudós társai aktivizálódásának egyik ösztönzője az a törekvés volt, hogy ne a fajvédő szélsőjobboldal váljék az új rendszer ideológiai hegemonjává”. Szekfű 1927-től, megalapításától kezdve 1938-ig szerkesztője volt a *Magyar Szemle* című konzervatív folyóiratnak, amelyet – ugyancsak Lackó szerint – „a konszolidált bethleni rendszer mérvadó értelmiségi köreinek ideológiai irányítására” hoztak létre. Lackó ezt az időszakot nevezte Szekfű antifasiszta korszakának. Pontatlanul, hiszen továbbra sem szűnt meg antifasiszta lenni. Elég nagy korszak ahhoz, hogy Sinkó is ráébredhessen Szekfű antifasiszta létére, ha akár kortársként, akár utólag figyelemmel kíséri a magyarországi szellemi élet két háború közötti alakulását. Szekfű 1933-ban a *Három nemzedék*hez hozzáírt még egy fejezetet a következő címmel: *És ami utána következik*. Lackó szerint ebben „az új zárófejezetben Szekfű határozottan elutasítja a német fasizmust, s némileg – de csak némileg – nagyobb helyet szentel a szociális reform gondolatának”. Voltaképpen észrevételeket fűzött benne a Horthy-féle neobarokk zökkenőihez. Szekfű ezt követően, a Gömbös-féle reformkorszak bizonytalanságai után, „1935-1936-ban tudatosítja magában igazán az új világhelyzetet s a Magyarországot fenyegető új veszélyeket”. Elgondolkoztató Lackónak ez a kitétele: „Szekfű nem azért lett náciellenes, mert – ahogy Németh László gondolta – a náciizmus egyszerűen keresztülhúzta Habsburg-hű restaurációs elgondolásait, hanem mert – nézetei minden korlátja ellenére – antifasiszta volt, s a magyar nemzeti függetlenséget látta veszélyben.” Majd így folytatta: „1936-tól írásaiban – különösen a *Magyar Nemzet*be írt publicisztikai cikkeiben – egyre nagyobb helyet kap az állami omnipotencia, a diktatúra bírálata, a fasiszta barbárság elítélése, a végletes politikai irracionális kritika, az elvadult antiszemitizmus elleni tiltakozás, a vallásos humanizmus, a ráció tisztelete, korábbi antiliberalizmusának lassú és fokozatos visszavonása.” 1941-ben a *Népszava* karácsonyi számában is – amelyben felkérésre más neves szerzők is szerepeltek – kertilés nélkül hangot adott antifasiszta nézeteinek. Az út végpontjának Lackó azt a cikksorozatot tartja, amelyet Szekfű 1943 végén és 1944 elején *Valahol utat vettünk* címmel a *Magyar Nemzet*ben közölt.

1945 áprilisában – kevéssel a II. világháború befejezése előtt – Szekfű előadást tartott a pedagógusok szakszervezetében, ahol – Glatz Ferenc szerint, aki bevezető tanulmányt írt Szekfű *Forradalom után* című művének 1983-as kiadása elé – „szakállasan, tarisznyával a kezében volt tanítványainak, olvasóinak arról beszélt, hogy minden összeomlott, fel kell adnunk régi eszményeinket Szent István Magyarorszájáról, a magyarság vezető szerepéről a Kárpát-medencében”. Szekfű 1946 januárjától 1948 szeptemberéig volt Magyarország moszkvai követe, majd nagykövete. Miután Magyarország parlamentje 1947 júliusában ratifikálta a nagyhatalmakkal február 10-én kötött békeszerződést, Szekfű Moszkvában hozzáfogott *Forradalom után* című művének megírásához, melyhez első fejezetként hozzátartozta a *Valahol utat vétettünk* című tanulmányt. „Miért érezte úgy, hogy noha otthon nagy ellenzésre fog találni a mű, azt mégis meg kell írnia? – tette fel a kérdést Glatz. – Milyen történetírói magatartás szülte ezt az önkritikus, a nemzeti sorskérdéseket belső szenvedéllyel végiggondoló történetírói hangot, amelyben e könyv íródott?” A válasszal azonban adós maradt.

A *Forradalom után*ban – természetesen újraolvastam – Szekfű leírta, hogy az elvakult uralkodó elit józan cselekvésre való képtelensége és a hatékony ellenállásra alkalmatlan középosztály, illetve értelmiség nemtörődömsége következtében a magyar állam összeomlott, a társadalom szétfüzlött, úgyhogy a nemzet számára kiútként, mentsvárként csupán a forradalom maradt. A megszálló Szovjetunióknak köszönhető, hogy ez a forradalom nem az utcán, anarchiába fulladó vérengzéssel, hanem a parlament tárgyalótermében mehetett végbe. Szekfű megértéssel írt arról is, hogy a Szovjetunió zavartalan biztonsága érdekében Lengyelországban, Csehszlovákiában, Magyarországon meghatározott körökre vonatkozóan a szabad egyesülési jog s más emberi jogok valamelyest csorbát szenvednek. A Szovjetunió nagylelkűségének tudta be, hogy nem kényszeríti rá kis szomszédjaira saját proletár diktatúráját; az, amit saját országukban létrehozhatnak, különbözik a nyugati demokráciától, Szekfű keleti demokráciának nevezte. „Szekfű nem titkolja: ő nem marxista – írta Glatz a fentebb említett bevezető tanulmányban –, sőt, a forradalmat, a keleti demokrácia kialakítását és megőrzését azért tartja szükségesnek, mert ezt a nemzet továbbélése egyetlen lehetőségének látja.” De Glatz ezt a kijózanító mozzanatot is felidézte: „Ahogy azonban halad előre a könyv fejezeteivel – első részét 1947 nyarán, az utolsó fejezetet már az 1947. évi választások után, tehát októberben írja – mindinkább veszít optimizmusából: az új formák, azaz az új társadalmi berendezkedési formák keresésében – az utolsó fejezetben – már teljesen elbizonytalanodik. Egy év múlva pedig,

1948 végén, amikor már itthon mellőzött ember, magára hagyva, betegen, öregemberként él, ha egy-egy tanítványa meglátogatja, csak lemondóan mormogja: ami itt történik, ahhoz nekünk semmi közünk.” Tudni való, hogy azt a népi demokráciát, amelynek állítólagos hamis értelmezése miatt Lukácsot meghurcolták, s amiről Sinkó 1950 végén a *Híd*-ban írt, Szekfű a *Forradalom után*-ban „keleti demokrácia”-ként agyondicsérte. Lukácsot meghurcolva Szekfű ábrándjait is lerombolták.

Sinkónak tehát minden oka megvolt arra, hogy – kellőképpen tájékozódva – Szekfű konzervatív antifasizmusát éppúgy megbecsülje, mint saját kommunista antifasizmusát. Akkor még nem tudhatta, hogy Szekfű 1953-ban – mindezek után – országgyűlési képviselő, 1954-ben pedig az Elnöki Tanács tagja lesz. Időközben pedig Sztálin elhalálozik. Erről ennyit. Térjünk vissza Sinkó nagy horderejű esszéjéhez, amelyet Lukács György meghurcoltatása alkalmából írt.

Lukács főbenjáró bűne Sinkó szerint is az volt, amit Rudas László már a vita kezdetén felrött neki: „alaposan fel lehet tételezni”, hogy alábecsüli a szovjet kultúra vezető szerepét, ezért „rendkívül szükséges és sürgős Lukács elvtárstól megkövetelnünk: nyilatkozzék világosan és határozottan”. Lukács önkritikájában beismerte, műveiben valóban nem került kellőképpen előtérbe a szovjet kultúra szerepe és jelentősége. „Ennek a kérdésnek központi jelentősége abban is megnyilvánul – írta Lukács –, hogy tudatosan vagy öntudatlanul állandóan fennáll az értelmiség, az írók körében egy olyanfajta raffinált ellenállás a szocializmus, a szocialista kultúra ellen, hogy általában elismerik, sőt esetleg kifejezetten igenlik a szocializmust, ellenben elvetik annak konkrét és valóságos megtestesülését a Szovjetunió kultúrájában. Ez a kérdés ilymódon minden pozitív perspektíva központi kérdése. A szocializmus: valóság, mégpedig egyféle és egyértelmű valóság: az, ami a Szovjetunióban megvalósult. Aki a valóságtól vagyis a Szovjetuniótól – eltekintve akar szocializmust, nem akarhatja azt igazán, sőt lényegében, objektíve ellenszegül neki. Aki tehát a magyar fejlődés sajátosságát komolyan veszi, annak aláhúzottan kell kiemelnie a Szovjetunió központi helyét egész létünkben és fejlődésünkben.”

Figyelem, a fentiekkel Lukács közvetve azt is állította, hogy Jugoszláviában sincs szocializmus.

Amolyan fintorként azt, hogy munkáiban miért hallgatott a szovjet irodalomról, Lukács ezzel magyarázta: „A szovjetirodalom terén az én tudományos felkészültségem messze elmarad a tudás mögött, mellyel más téren rendelkezem.”

A helyzet groteskségét Sinkó – joggal – ebben látta: „A megszentelt hazugság tüneménye pedig e vita kapcsán abban mutatkozik meg, hogy

mindenki úgy tesz – maga Lukács is – mintha vitán felül állna, hogy a **mai** szovjetirodalom és művészet forradalmi és szocialista, mely értékben messze felülmúlja a »polgári« realistákat, holott ennek a felülről kormányzott, szellemében bürokratizált irodalomnak és művészetnek termékei se nem forradalmiak, se nem szocialisták, hanem apologetikusak és a legtöbb esetben nem is tartoznak az irodalom és a művészet kategóriájába. S minden esetre – mondjuk például Gladkov, Geraszimov vagy Szimonov – hasonlíthatatlanul szegényebbek és sokkal-sokkal unalmasabbak, mint mondjuk Tolsztoj, Renoir vagy Ibsen.”

Azt, hogy a Szovjetunió kultúrája, művészete, irodalma világviszonylatban élen jár, tehát példakép, Sinkó idézete szerint Révai ezzel a mondatral szándékozta bizonyítani: „Nincs olyan társadalom, melynek, ha gazdasága fejlettebb az előző társadalom gazdaságánál, a kultúrája azonban kevésbé fejlett volna.” Révai itt – miként fentebb már rámutattunk – a szocialista realizmus teoretikusainak egyik alaptételét szajkózta. Sinkó viszont Révai fejére olvasta Marxnak azt a nézetét, miszerint a művészet virágzásának bizonyos korszakai semmilyen arányban sem állnak a társadalom általános fejlettségével, annak anyagi alapjával, s azt is idézte, hogy Marx szerint „a görög művészet és éposz még mindig normaként, mint elérhetetlen mintakép van érvényben”. Sinkó feltette azt a kérdést is, milyen mérce alapján kellene a német hősi éposznak, a *Nibelungenlied*nek, mely a hűbéri társadalomban született, nagyobb művészi értéket tulajdonítanunk, mint Homérosz *Iliász*ának, amely a rabszolgamunkán alapuló társadalmi szervezetben született. „Az igazság az – írta Sinkó –, hogy a történelem folyamán az emberi öntudat, az emberi érzékenység és az emberi követelmények egyre fejlődnek, növekszenek, elmélyülnek, de hogy ez a fejlődés hogy jut kifejezésre abban a különleges szférában, melyet művészetnek neveznek, ezt nem lehet »tekintélyek« parancsszavára elintézni. Ezt szabadon és kritikusan kell megvizsgálni, itt szabad és kritikus kutatómunka vezethet csak el oda, hogy majd egyszer kiépüljön a marxista esztétika tudománya. De vajon véletlen-e, hogy a Szovjetunióban nemcsak, hogy nem született meg a marxista esztétika, hanem nyoma sincs a munkának, melynek eredménye majd egyszer egy ilyen tudomány megszületése lehetne.”

Nagyszerű teljesítmény, hogy Sinkó 1950-ben nyilvánosan azt állította, miszerint irodalmi művek értékét – fejlődés ide, fejlődés oda! – csak konkrét elemzéssel lehet kifejteni, tekintet nélkül arra, melyik korból származnak. Ég és föld Sinkónak itt olvasható konklúziója a marxista esztétikáról és B. Szabó Györgynek másfél évvel korábban elhangzott fejtegetése, aki a vajdasági magyar írók kiskongresszusán Lenin feljegyzéseiről azt bizonygatta, hogy azok megalapozták a marxista esztétikát. Sinkó szerint

a szovjet tömbben mindaddig nem is gondolhatnak marxista esztétikára, amíg Révai József, a moszkvai bürokraták magyar helytartója a lenini pártszerűség elvét az irodalomban ilyen triviálisan értelmezi: „A szocialista társadalomban, amely épül (és amely már felépült) a nép nem óhajtja, hogy már »kész« irodalmi műveket, bocsánat a kifejezésért – »konfekciós« irodalmat vásároljon, hanem beleavatkozik magába az alkotó munkába, megmondja, hogy mit és hogyan akar, igyekszik, hogy megnyerje az írókat ahhoz, hogy az ő műveiket »mértékre készítsék« és a nép »testére szabják«. A párt vezetése végső fokon azt jelenti, hogy a nép »megrendeléseit« kézbesíti...” Révai végtelenül cinikus volt.

A Lukács elleni hajszába azonban, nyilván mert nem voltak megelégedve azzal, ahogyan az Magyarországon folyt, 1950 februárjában szovjet részről is beavatkoztak. Fagyjev cikket írt a budapesti *Társadalmi Szemlébe*, amelyből Sinkó a következő részt idézte: „Különböző nemzetközi kongresszusokon és értekezleteken találkozunk Lukács György magyar teoretikussal. Munkájában sok minden aggasztó. Az ember azt várná, hogy Lukácsnak, aki hosszú évekig tartózkodott a Szovjetunióban és ismeri annak szellemi életét, meg kellene értenie, micsoda jelentősége van a népi demokráciák számára a mi szellemi életünkről való igaz információknak. Lukács azonban mindenütt és minden módon hallgatólagosan teszi túl magát a Szovjetunió kultúrtaapasztalatain.” Ez volt tehát – mutatott rá Sinkó – az egész hajsza eredeti indítéka. Íratlan törvényként működött, hogy szovjet igények, követelések, vádak ellen nincs apelláta, hallgatni s teljesíteni kell. A *Társadalmi Szemlének* még ugyanabban a számában nem más, mint maga Révai József, a magyar kommunista párt Politikai Bizottságának a tagja, megvonva a vádlottól az utolsó szó jogát, olvasta Lukácsnak a fejére a Fagyjev hangoztatta vád lényegét, s ezzel hivatalosan lezárta a vitát. Sinkó erről ezt írta: „Lukács önkritikája jelent ugyan egy lépést előre, de nem hatolt elég mélyre és nem volt elég következetes» – ezzel a szintén előírással fejezte ki Révai azt az ítéletét, hogy Lukács helyenként csak szimulálta a maga pofozását.” Sinkó itt hangot adott annak a sejtelmének, hogy Révai rossz érzéssel játszott a rá szabott szerepet. „Révai, akinek az a szerep jutott, hogy Fadjev útmutatása nyomán hivatalosan, a magyar párt nevében lezárja a vitát – írta Sinkó –, megkísérelte, hogy illendőbb és kulturáltabb hangon írjon, mint Rudas vagy Fadjev. Helyenként az embernek valósággal az a benyomása, hogy nagyon is kedve ellenére, kényszeredetten játszotta el ezt a szerepét. Felveti a kérdést, mi tette szükségessé ezt az egész vitát a könyvvel kapcsolatban, melynek első kiadása még 1947-ben jelent meg. Az egyik okot, amit különösen kiemel, így jelöli meg: »...a Szovjetunióhoz, mint a mi példaképünk

höz és tanítónkhoz való viszonyunknak megszilárdulásával és népszerűsítésével kapcsolatban szükségképpen felmerült a szovjetkultúrának (és irodalomnak) kérdése az új magyar szocialista kultúra megteremtésében és meg kellett vizsgálni, vajon nincsenek-e saját sorainkban olyan nézetek, amelyek alábecsülik a szovjetkultúrának vezető és példaképszerű szerepét és ezzel meglássítják, gátolják a mi saját magyar szocialista kultúránk (és irodalmunk) fejlődését.»

Ekkor Sinkó felhívta a figyelmet Révainak erre a kifejezésére: „a Szovjetunióhoz való viszonyunk megszilárdulása és népszerűsítése”. Majd feltette a kérdést, mikor következett be viszonyunk megszilárdulása? Azt válaszolta, hogy a Tájékoztató Irodának nevezetes határozata után, amelylyel Jugoszláviát kipenderítették a népi demokráciák táborából. „Mert ma már nyilvánvaló – írta Sinkó –, hogy noha ez a határozat közvetlenül Jugoszlávia ellen irányult, valójában mint maga a Tájékoztató Iroda is, eszközül szolgált arra, hogy vele a kelet európai államokat legszigorúbban, legteljesebben és véglegesen a Szovjetunióban uralkodó bürokrácia rabláncára fűzzék. Azzal, hogy az egyetlen országot, mely valóban forradalomban született újjá s melyben valójában a proletariátus diktatúrája a hordozója a népi demokráciának, azzal, hogy Moszkvának sikerült a Jugoszláv Népköztársaságot kiközösíteni és blokád alá helyezettetni, a megszállva tartott kelet európai államok Moszkva jóvoltából uralkodó rezsimjeinek minden ellenállási lehetősége megszűnt s magának a Kremlnek most már legkevesbé sem kell tekintettel lenni a meghódított országok népeinek érdekeire vagy kívánságaira.”

Annak a jelenségnek a meghatározása érdekében, amelyet Révai „a Szovjetunióhoz való viszonyunk megszilárdításának” nevezett, Sinkó Milovan Đilas értékelését idézte: „Megszüntette a magántőkét, – mivelhogy annak »szabad« természeténél fogva nem lehet megszüntetni kapcsolatát a külső kapitalista világgal, holott ezzel a Szovjetunió csak biztosíthatja magának az egyeduralkodó helyzetet, – és kifejlesztve az állami kapitalizmus és bürokrácia formáit a megszállva tartott vagy félig megszállt országokban, a Szovjetunió imperializmusa nem a régi klasszikus formában jelentkezik, hanem elfordított, »szocialista« külsőségekkel. Úgy jelentkezik, mint a hazai kapitalista kizsákmányolás alól »felszabadító« és mint az »idegen« kapitalista monopóliumok és esetleges hódítási kísérleteik ellen »védelmező«. Magának a kizsákmányolásnak a formái azonban nem újak, hanem a monopolisztikus kapitalista kizsákmányolás elsődleges tipikus formái. Éppen ez álcázta, hogy mi a kelet európai országok államformájának mai igazi lényege. A népi demokráciának, mint a proletárdiktatúra formájának a palástja alatt (amely forma a valóságban és a maga

tisztaságában kezdettől fogva csak Jugoszláviában létezett és létezik) ezek az országok mindjobban egy zsarnoki államkapitalista diktatúra gyarmataivá alakulnak és alakíttatnak át (mint például Románia) vagy félig gyarmatosított ország jellegét öltik (mint például Lengyelország).”

Szerintem Đilas értelmezése ésszerű volt. Talán helytálló is. Sinkó szerint Đilas fején találta a szöveget. De Sinkó publicisztikai jellegű esszéje sem szolgálta kevésbé a Jugoszláv Kommunista Szövetség legaktuálisabb politikáját, mint a Lukács *Irodalom és demokrácia* című könyvében található tanulmányok a Magyar Kommunista Párt aktuális politikáját. Sinkó ezt nem vette, s talán nem is akarta észrevenni. Úgy vélem azonban, az esszé egyszersmind Sinkó meggyőződését fejezte ki. Sinkóval ellentétben Lukács könyvéről is azt tartom, hogy a szerző meggyőződését tartalmazza. S vajon áll-e az a feltevés, hogy Lukács könyve rossz, Sinkó esszéje jó ügyet szolgált? Mikor, s meddig? Talán mindmáig?

Ma már Sinkó esszéjének befejező részéhez két észrevételt fűznék. Az egyik az, hogy Jugoszlávia 1949 előtti uralmi rendszere, amelyet Sinkó is, Đilas is a proletárdiktatúra formájaként felfogott népi demokráciának nevezett, s forradalmisága miatt dicsért, sokkal inkább hasonlított a Szovjetunió uralmi rendszeréhez, mint a megszállt országokban az 1948-ig bukducsoló koalíciós korszak uralmi rendszere. Az utóbbiban minden rozogasága ellenére több volt a valós demokrácia, mint a jugoszláviai rendszerben. Viszont 1948-ban a megszállt országokban – megszüntetve a demokrácia minden formáját – kialakult a nyílt szovjet hegemoniára támaszkodó csatlós-rendszer, miközben Jugoszláviában 1950-től erőteljes decentralizáció kezdődött, amely a demokrácia némely, még gyarló, de alakuló formáit is magával hozta.

A másik észrevételem az, hogy a Tájékoztató Iroda határozata, amelyet Sinkó mozgatóerőként kezelte, csak jelenség volt, amelynek háttérében az állt, hogy 1948-ban Amerika és a Szovjetunió között megkezdődött a hidegháború. Ezért világossá vált, hogy a nyugati országokban képtelenség koalíciós politikával továbbra is hatalmi pozícióba hozni a kommunista pártokat, s meghonosítani a népi demokráciát. Ez fordulatot eredményezett Moszkva politikájában. A kelet-európai kommunista pártoktól haldéktalanul hatalomátvételt követelt, s a Tájékoztató Iroda közvetítésével szándékozta hatalmát a megszállt országokra szervezett formában, mégis informálisan kiterjeszteni. Ezért volt szüksége arra, hogy a népi demokráciát ezentúl a proletárdiktatúra formájának tekintsék. Meg arra is, hogy a Szovjetuniót mindenben, kultúrában is nyíltan követendő példaként kezeljék. A jugoszláv kommunistákat – illetve Jugoszláviát – azért közösisítették ki tömbjükből, mert a jugoszlávok nem egyeztek bele, hogy azokkal

az országokkal egyenlítsék ki az országukat, amelyek nem hajtották végre önerővel a forradalmat. Azonkívül amolyan önálló balkáni központ szerepére pályáztak. Moszkva akarata ellenére továbbra is támogatták Görögországban a partizánmozgalmat, amely csak 1949-ben pangott el. Ez zavart okozott a Szovjetunió és Nagy-Britannia közötti viszonyban. A Szovjetunióknak nem az volt a szándéka, hogy Jugoszláviát, mivel útjában volt a többi kelet-európai ország leigázásában, kiűzze csatlós országainak tömbjéből, ellenkezőleg, gazdasági blokáddal és katonai fenyegetéssel igyekezett megtörni, s visszakényszeríteni a nyájba. Jugoszlávia ezzel szemben 1950-ben már katonai segélyért – korszerű fegyverzetért – folyamodott Amerikához, illetve az Atlanti Szövetséghez. A Lukács-per háttérében a hidegháború létrejöttével kialakult folyamatok, s azoknak eszmei vetületei munkálkodtak.

Tehát az áprilisi hidasok soraiban 1950 második felében mintha csilapodtak volna a kedélyek. Alkalmuk volt széles látókörű, magas röptű esszéeken okulni. Sinkó példát mutatott nekik, milyen elmélyült műveket kellene majd a vészkorszak múltán mint egyedül szabad íróknak a magyarság asztalára tenniük. Vajon követték-e a példát? Nem követték. Szerintem nem is tudták volna, de nem is akarták követni. Az illetékesek 1951 januárjától (a *Híd* élére) Ernyes György mellé Majtényi Mihályt kinevezték társszerkesztőnek. Majtényi volt az első író, aki hivatásos szerkesztőként szerepelt a *Híd*ban. Bori Imre az 1951-es évfolyam januári számában a *Mi és a „Mladost” öt éve* című cikkel jelentkezett. A belgrádi központi ifjúsági irodalmi folyóirat szerkesztőségének a beszámolójából ezt idézte: „Ma már határozottan mondhatjuk: ha nem lett volna irodalmi folyóiratunk, nem rendelkezünk ilyen mértékben azokkal az eredményekkel, amelyeket a fiatal alkotók értek el az irodalom területén.” Azután teketóriázás nélkül előhozakodott a fiatal magyar írónemzedék hétköznapi, földközeli kívánságával: „Ahogy ezeket a sorokat olvasom és forgatom a »Mladost« legújabb számát, egyre arra gondolok, hogy az egész vajdasági magyar irodalom égető kérdéseinek jó részét könnyűszerrel megtudnánk oldani, ha a HÍD mellett a vajdasági magyar fiatalok és kezdő írók irodalmi folyóiratot kapnának.” Emlékezzünk rá, hogy az áprilisi *Híd*ban egy másik ifjúsági folyóiratról, a zágrábi *Izvor*ról írt. Mit gondoljunk, volt-e a két szöveg között összefüggés?

Borinak ezt a cikkét néma csend követte. A kedélyeket mintha ez sem borzolta volna fel.